

Magüta

het volk dat werd opgevist met zoete maniok

Nadat Daniel De Vos dit artikel had voltooid bereikte ons het trieste bericht dat Pedro Inácio Pinheiro, na een slepende ziekte, op 25 juli 2018 in Manaus is overleden. Hij was een strijder voor landrechten en het behoud van de culturele eigenheid van de inheemse volkeren.

Redactie Tribale kunst

‘Kom mee naar mijn dorp,’ zei Pedro Inácio Pinheiro, op dat moment voorzitter van de Algemene Ticuna Raad. ‘Zo kan je zien hoe wij leven en waarom wij strijd voeren voor de officiële afbakening van ons land.’ Samen bezochten we vele dorpen tot in de verste uithoeken van hun territorium in Brazilië.

Vanaf toen werden we onafscheidelijk en met regelmaat van de klok keer ik terug naar hun gebied.

Zicht vanaf de rivier op een van de meer dan honderd dorpen van de Ticuna indianen.

Ik haalde Pedro Inácio Pinheiro, wiens indianennaam Ngematücü is, naar België en Nederland om de strijd voor hun land kracht bij te zetten en het onrecht dat hen werd aangedaan aan te kaarten. Toen begin jaren negentig de officiële demarcatie van het land een feit was en de strijd luwde, gleed mijn aandacht af naar de culturele beleving van de Ticuna en wat er van overbleef. Pedro en zijn familie blijven tot op heden mijn voornaamste gastheren en mijn belangrijkste informanten.

Vanaf het midden van de 17de eeuw zijn er meldingen over de aanwezigheid van het Magüta volk op de kleine zijrivieren van de linkeroever van de Boven Solimões-rivier (vroeger beschreven als de Boven-Amazonie). De eerste contacten met blanke kolonisten, respectievelijk Spaanse Jezuïeten en Portugese Karmelieten, brachten meteen een ingrijpende verandering teweeg voor deze indianen. De naam Magüta werd hen afgenomen en voortaan zouden ze bekend staan als Ticuna. Verspreid over meer dan honderd dorpen vormen de Ticuna met een aantal van

meer dan vijfendertigduizend het grootste inheemse volk van Brazilië. In Peru en Colombia bevinden zich nog eens twaalfduizend Ticuna indianen. De Ticuna zijn georganiseerd in twee helften (exogame moieties). Deze helften bestaan uit verschillende clans. De clans van de ene helft zijn gelinkt aan planten (of dieren die gelinkt zijn aan planten), de clans van de andere helft aan gevederden (vogels). Een huwelijk is enkel toegestaan met iemand van de andere helft. Elke eigenaam heeft steeds betrekking tot de clan. De afstamming is patrilineair. Hun taal is geclassificeerd als een geïsoleerde taal.

Geschiedenis

Door de industrialisering drong aan het einde van de negentiende eeuw de wereldvraag naar rubber door tot op de Boven-Solimões. Blanke bazen dwongen de Ticuna om hun collectieve woonhutten (*malocas*) te verlaten. Ze verspreidden de indianen over meerdere rivieren en zetten ze in als rubbertappers. Controle, uitbuiting, slavernij en lijfstraffen vielen hun ten deel. Aan de uitzichtloze situatie van de Ticuna

Het scheppingsverhaal van de Ticuna

‘Ngutapa schiep een bol aarde in een eindeloze massa water. Vervolgens kwamen er bomen en insecten. Maar de schepper voelde zich eenzaam. Door diep na te denken verscheen een vrouw, Totana. Zij kon echter niet voldoen aan zijn kinderwens en daarom besloot hij haar vast te binden tussen twee bomen en haar voor dood achter te laten. In een visioen zag Totana een harpij die ze om hulp smeekte. De harpij bevrijdde haar en bezorgde haar een wespennest. Als wraak gooide zij het nest op Ngutapa. Hij werd bedolven door steken

en zijn ledematen zwollen helemaal op. Na verloop van tijd verhuisden al de zwellingen naar zijn rechterknie. Negen maanden later schreeuwde Ngutapa het uit van de pijn, hij leed dezelfde pijn als een barendende vrouw. Vier kinderen, de broers Ipi en Yoi en de zussen Mowatcha en Aicüna, kropen uit zijn knie. De kinderen hadden allerlei voorwerpen bij zich, zoals een blaaspijp, curare, boog en pijlen, een hangmat en aardewerk. Een tijd later wilde Yoi, één van de zonen, zijn eigen volk opvissen. Het Magüta-volk. Hij gebruikte verschillende soorten lokaas. Eénmaal op de oever veranderden de vissen in tapirs, apen en allerlei andere dieren. Ze kwamen steeds in paren. Maar het Magüta-volk

verscheen niet. Toen Yoi het lokaas verving door maïs viste hij verschillende mensenrassen op. Tenslotte koos hij ervoor om zoete maniok aan zijn haak te bevestigen. Dit was de juiste keuze: zijn vangst veranderde in het Magüta-volk. Maar Ipi, zijn broer, viste ook, en al wat hij uit de rivier haalde was slecht.’

Dit scheppingsverhaal van de Ticuna is opgetekend ten velde door de auteur in 1984 en hier verkort weergegeven.

en de uitholling van hun cultuur kwam pas een einde in de jaren tachtig van de vorige eeuw. De rubberexploitatie viel stil en tal van veranderingen en gebeurtenissen zorgden voor een kentering van de situatie. Zo waren er onder meer de slachtpartij van de Capacete (28 maart 1988), waarbij veertien ongewapende Ticuna indianen doodgeschoten werden en drieëntwintig anderen gewond raakten. Bovendien was er in 1988 een belangrijke grondwetsherziening in Brazilië, die de landrechten en de culturele identiteit van de indianen erkende. Maar het was vooral de strijd die de Ticuna zelf voerden om de officiële afbakening van hun territoria af te dwingen, die een mijlpaal betekende in een lange geschiedenis van kolonisatie, verdrukking, bekering en geweldpleging tegen hun volk. Met de strijd groeide het bewustzijn van de eigenheid en het belang van hun cultuur, wat mede leidde tot een herwaardering van en een terugkeer naar de eigen waarden, tradities en rituelen. Hun identiteit en herwonnen vrijheid konden ze nu ten volle botvieren in het Feest van het Nieuwe Meisje. Dit feest was een

baken in de strijd voor landrechten en het zelfbeschikkingsrecht. Door de officiële demarcatie van de territoria heroverde dit overgangsritueel zijn volle betekenis. Tijdens dit ritueel wordt niet alleen het jonge meisje herboren als jonge vrouw, maar gaat de hele gemeenschap zich vernieuwen. Het land en het woud worden vruchtbaar gemaakt. Niet enkel de onderlinge relaties, maar evengoed de relaties met de mythische wezens en alle onsterfelijken worden hersteld en vernieuwd. Deze bovennatuurlijke wezens worden het best aangeduid met de neutrale term entiteiten. ‘Zonder land heeft het Feest van het Nieuwe Meisje geen zin en het land heeft geen nut zonder het Feest. Waarom de culturele duurzaamheid verzekeren als er geen territorium of toekomst is? Welk volk, welk land moet vruchtbaar gemaakt worden en welk belang heeft het land als de culturele identiteit ver zoek is?’ (Pedro Inácio Pinheiro) De complexiteit van dit overgangsritueel kent nauwelijks zijn gelijke. Het is het hart, de kern van de Ticuna cultuur. Een spirituele hoogmis, een geheim wapen voor cultu-

rele overlevering (en overleving in de strikte zin) en de meest wezenlijke uitdrukking van hun diepe, haast symbiotische band met de natuur.

Het Feest van het Nieuwe Meisje

Als een meisje voor het eerst menstrueert wordt zij geïsoleerd in een aparte ruimte in de ouderlijke woonst. Zij mag enkel contact hebben met haar moeder, grootmoeder en tante. Slechts om hygiënische redenen mag ze 's nachts vergezeld naar buiten. Ze volgt een strikt dieet waarbij vlees taboe is en louter kleine vissoorten genuttigd mogen worden. De ouders en familie omringen haar tijdens deze periode met de grootste zorg. Het meisje zit namelijk in een tussenfase, ze is kind noch Nieuw Meisje en bijgevolg zeer kwetsbaar. Entiteiten liggen altijd op de loer om het meisje te verleiden, te ontvoeren en te doden. Moest enig kwaad haar treffen, dan wordt de hele gemeenschap vervloekt.

Terwijl het meisje een maandenlange periode van bezinning en onderricht tegemoet gaat, treffen haar ouders alle maatregelen

De afschrikwekkende gemaskerden zijn gewapend met speren, bijlen en fallussen van hout.

en voorbereidingen voor het feest. De feesthut wordt hersteld en in het midden tegen één van de wanden komt er een kraal (*coral*) waarin het meisje tijdens het feest plaatsneemt. Op de buitenkant van de kraal zijn er tekeningen met betrekking tot de clan of hemellichamen. De kraal stelt de baarmoeder voor van waaruit het meisje verlost en herboren wordt. Jacht en visvangst en het roken van het vlees worden geïntensiveerd om alle genodigden te voorzien van eten en er wordt ook gedacht aan maniok- en of maisbier om de gasten op te vrolijken.

Wanneer de volle maan de hemel vult, de kraal het meisje veilig herbergt en de genodigden toekomen, gaat het feest van start. De oom die het feest leidt wordt bijgestaan door de sjamaan. Deze stemt de entiteiten gunstig en vraagt om goedkeuring en bescherming. Tromgeroffel weergalmt als de hartslag van het feest en zal niet meer stoppen. Zodra de eerste gasten aankomen worden zij beschilderd met sap van de Genipapo vrucht (*Genipa americana*). De tekeningen die aangebracht worden op het gezicht verwijzen naar de clan. Zo

weten jongeren meteen wie een mogelijke partner is, want een huwelijk is slechts mogelijk met iemand van de andere helft. Relaties binnen dezelfde helft worden als incestueus beschouwd.

Het meisje op haar beurt wordt volledig ingesmeerd met Genipapo om haar te beschermen tegen alle vormen van kwaad. Nadien wordt de rode kleurstof van Anattozadjes (*Bixa orellana*) aangebracht, waarin donsveertjes van eenden worden gekleefd. Om de overgang van meisje naar Nieuw Meisje te bevorderen volgen verschillende zuiveringsrituelen. Het wordt een waar feest met gezangen en groepsdansen op muziek van trommels, fluiten en ratelstokken. Abrupt komt er een eind aan het feestgelag wanneer de gemaskerden komen aanstormen. Ze vallen de feesthut binnen en bedreigen de indianen. Paniek, geschreeuw en angst jagen de massa uit elkaar. De afschrikwekkende gemaskerden, gewapend met speren, bijlen en houten fallussen, banen zich een weg door de massa om de kraal te vernietigen. Zij willen de hergeboorte van het meisje en bijgevolg van de hele Ticuna gemeenschap dwarsbomen.

Het gezicht van het meisje wordt ingewreven met de rode kleurstof Anattozaden waarin vervolgens donsveren van eenden worden gekleefd. De Anattozaden bezitten de kracht om te vernieuwen.

Maar moedige mannen en vrouwen laten dit niet begaan. Zij gaan de gemaskerden te lijf en verweren zich heftig. Er vallen klappen, er wordt getrokken en gesleurd. Vechtend rollen ze over de grond. De gemaskerden moeten voorlopig het onderspit delven, maar later zullen zij nog enkele keren hun intrede doen. Pas op het einde van het feest maken de gemaskerden zich kenbaar door hun maskers af te nemen. Bij een volgend feest zullen de maskers verbrand worden.

Mythisch verleden

Het ritueel verwijst naar vervlogen tijden van het Magûta volk, toen een nieuwsgierig, ongehoorzaam en onbewaakt meisje ontvoerd en verkracht werd door bovennatuurlijke wezens. Ze werd in stukken gesneden en in de rivier geworpen. Tot op vandaag heeft deze rivier de kleur van het bloed van het meisje, een tastbare herinnering aan de tragedie. Maar de gemaskerden zijn meer dan zomaar boze geesten. Niet alleen voeren zij de Ticuna terug naar het mythische verleden, zij loodsen hen evengoed door heden en toekomst. In de Ticuna cultuur beschikt elke diersoort over een Moeder,

vergelijkbaar met een god bij de mens. Deze leerde de diersoort hoe te overleven. Er zijn ook Moeders en Vaders van de elementen (Vader van de wind, Moeder van het water...). Maar naast Moeder of Vader zijn ze ook de eigenaars van de bomen, van het water, van de planten en de dieren. Sinds mensenheugenis beheren en bewaken deze onsterfelijken het woud. De indianen vreezen de maskerpakken, omdat ze nooit weten of er een dorpeling of een entiteit achter het masker schuilgaat (waarover de verhalen legio zijn).

De verschijning van deze entiteiten is cruciaal voor de toekomst. Het zijn namelijk dezelfde entiteiten die beslissen over de vruchtbaarheid van het land en of de gewassen gedijen en de vruchten aan de bomen groeien. Zij alleen openen de wegen voor de jagers en de vissers, want zij bezitten de almachtige kracht om dieren te beschermen en te verbergen. Zij waken eveneens over de naleving van de sociale organisatie, de eeuwenoude regels, tradities en rituelen. Als deze niet gerespecteerd worden verschijnen de entiteiten om de Ticuna terecht te wijzen of te straffen. Zo zal

De meisjes worden op een mat door het dorp gedragen. Vaak wordt tegelijkertijd met het Feest van het Nieuwe Meisje, het Feest van het Kind georganiseerd. Eertijds werd ook het haar van het kind bij dit ritueel uitgetrokken. Tegenwoordig is het gebruik nagenoeg verdwenen en beperkt men zich bij de meisjes tot het perforeren van de oorlellen.

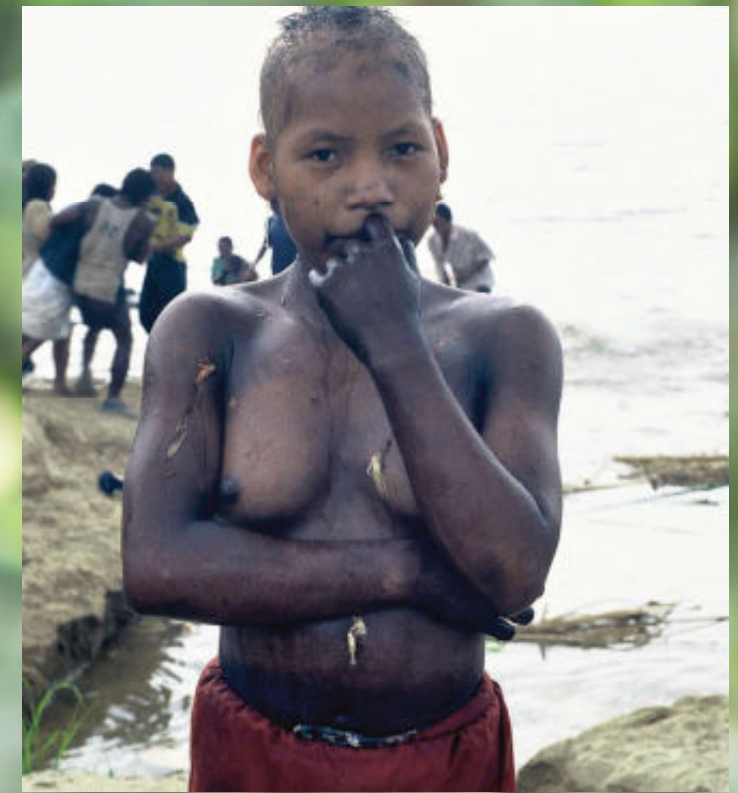
een jager die het wild overbejaagt de toorn van de entiteiten niet ontlopen. Hetzelfde geldt voor personen die relaties onderhouden binnen eenzelfde helft. Een constante in mijn onderzoek bij de Ticuna zijn de verhalen over mislukte oogsten, rottende vruchten, vergeefse jachten, onverklaarbare geluiden, verschijningen en ontmoetingen met schimmen of bizarre schepsels in het woud ... verdwijningen van jagers of van vrouwen die actief waren op het veld en nooit werden teruggevonden. Degenen die het kunnen navertellen getuigen over familieleden die in werkelijkheid getransformeerde entiteiten waren, die hen aanklachten en hen herinnerden aan de aloude stamgewoonten, hen meelokten en hen lieten verdwalen. Ze maken gewag van een onweerstaanbare dwang. Ik herinner me een welbepaald verhaal over de verdwijning van een vrouw. Na een maandenlange zoektocht werd ze opgemerkt aan het hoofd van een troep boszwijnen. Ze praatte met de dieren. Ze zei dat haar plaats bij de bosvarkens was. Slechts met een list konden ze haar terugbrengen. Meestal worden vermiste personen nooit meer teruggevonden. Als

er al iemand terugkeert naar het dorp, is hij verward of tot het einde van zijn dagen dwaas.

De laatste fysieke proef

Als de ophef rond de maskers geluwd is, volgt de laatste fysieke proef voor het meisje. De tijd die ze in de kraal doorbrengt moet ze rechtstaan en zich vasthouden aan een stok boven haar hoofd. Als ze van vermoeidheid omver dreigt te vallen houden andere vrouwen – ze is namelijk nooit alleen in het hokje – haar overeind. Aangezien ze in een tussenfase zit en onrein is, mag ze haar ogen niet openen. Het kwaad verspreidt zich langs de ogen, zeggen de Ticuna. Als ze haar ogen zou richten op iemand zou dit onheil brengen over haarzelf, over de persoon die ze aankijkt en zelfs over de hele gemeenschap. De donkerte staat voor de dood en het meisje moet de dood gevoeld hebben voor ze herboren kan worden. Bij het prille ochtendgloren bindt de oom de in de feesthut naar aloude traditie gemaakte verentooi van ara- en andere veren rond zijn hoofd. Zodra de zon tevoorschijn komt zal de oom de eerste zonnestralen, het

Links: Na het ritueel van de haarpluk, krijgt het meisje een ketting van veren om een verentooi op het hoofd. Rechts: Het meisje nadat zij in de rivier de laatste zuivering heeft ondergaan.

eerste licht, opvangen met de veren van de hoofdtooi. Het meisje staat op dat moment met gesloten ogen in de kraal, een klein hokje in de feesthut dat de baarmoeder voorstelt. Zij wacht het moment af dat zij onder begeleiding uit de kraal mag komen en de verentooi haar hoofd zal sieren. Het licht dat eerder opgenomen werd door de veren zal het meisje verlichten en haar uit de duisternis bevrijden.

Als het meisje verlost wordt uit de kraal neemt ze plaats op een geweven mat van palmladeren. Verschillende vrouwen trekken dan plukje voor plukje het haar van het jonge meisje uit. Op dat moment bevindt ze zich in een slaapdrongen toestand door het continu gesloten houden van de ogen en het lange rechtstaan. De pijn die ze ervaart dient om haar geestelijk en lichamelijk te zuiveren.

De initiatieproef zal haar harden tegen het leven dat haar wacht als volwassen vrouw, een leven dat zeker niet gespaard zal blijven van pijn en smart. Na de haarpluk wordt de mat waar het meisje op zit opgetild en rondgedragen in het dorp, zichtbaar voor de cultuurheld Yoi en alle genodigden.

De indianen begeleiden haar naar de rivier voor een laatste rituele reiniging. Tegelijkertijd beginnen zij elkaar al spelend in de rivier te duwen, want ook zij moeten gezuiverd worden. De materialen die tijdens het feest gebruikt werden, worden in de rivier geworpen en transformeren in nieuw leven (vissen, slangen ...). Als herboren komt het meisje uit het water, net zoals de eerste Ticuna (Magüta), die als vissen uit de rivier kwamen en zich op de oever transformeerden in mensen. Haar leven als kind is definitief weggespoeld. Ze heeft haar nieuwe status bereikt en is niet meer kwetsbaar. Weldra zal ze kinderen schenken aan de gemeenschap. Met nieuw leven is de toekomst van de Ticuna veiliggesteld.

Vruchtbaarheidsfeest

Het feest van het Nieuwe Meisje is naast het feest van de menarche een vruchtbaarheidsfeest in de breedste zin van het woord. De Ticuna bevestigen hun bestaan en identiteit in het hier en nu als uniek volk. Ze vernieuwen zich zoals een slang haar oude huid afgooit. Ze herhalen zich zoals de cyclische aard van de natuur: herhalen om

Links: Een feestvierder met de clantekens. Rechts: Tijdens het hele feest is voortdurend tromgeroffel te horen en wordt er gezongen en gedanst.

nieuw leven te brengen, om vruchtbaarheid te brengen, om onsterfelijk te zijn. Met het feest keren ze terug naar het ontstaan van het universum, naar een pure, ongeschonden wereld, een onverstoorde kosmos. Daarom is een grondige zuivering, zowel lichamelijk als geestelijk, van het meisje en het uitverkoren volk onmisbaar. Bij de maskerverbranding slepen de indianen met de brandende onderste slierten van de maskerkostuums over de voeten van de omstaanders om hen te verlossen van voetbeestjes (*zandvlo Tunga penetrans*). Maar de maskerverbranding zuivert ook het woud van allerlei ongedierte zoals insecten en spinnen die de mens bijten, steken of bloed zuigen – beestjes die ontsnapten tijdens één van de vele fratsen van Ipi. Tenslotte komt alles en iedereen, de Ticuna indianen, de dieren, de overledenen, de entiteiten en alle onsterfelijken, samen in de feesthut. Het is op dat moment de enige wereld: rein en maagdelijk en klaargestoomd voor een complete overgang. Op het einde van het feest, na de rituele reiniging in de rivier, wanneer iedereen zijn plaats herwonnen heeft in de feesthut, worden er één of meerdere

tapirhuiden uitgespreid over de vloer en komt de feesthut voor een spirituele reis los van de aarde. Ze stijgt op naar de hemel, op weg naar de heilige berg Taiwegüne, naar de foetale toestand zonder pijn en lijden. Deze symbolische dood zal onmiddellijk plaats maken voor nieuw leven en voor een veelbelovende toekomst. De natuur vervult een essentiële rol in het leven. Met de natuur is alles begonnen en begint alles opnieuw. Het woud en de kosmos voeden de Ticuna in lichaam en geest. De natuur verheerlijken staat gelijk aan het eren van de bestuurders van de fauna en flora, de schepper en de cultuurhelden. De Ticuna zien het als een heilige plicht en verantwoordelijkheid om de continuïteit van de natuur en het voortbestaan van de kosmos te verzekeren. Het Feest van het Nieuwe Meisje weerspiegelt in die zin de essentie van hun relatie met de wereld.

Daniel De Vos, onderzoeker bij het Ticuna volk van Brazilië sedert 1984, is verbonden aan de Faculteit voor Vergelijkende Godsdienstwetenschappen en het MURke (Museum voor Religieuze Kunst en Etnografica) te Wilrijk – België.

Na afloop van het Feest van het Nieuwe Meisje.

Bronnen

- Camacho González, H.A. (1996). *Nuestras caras de fiesta*. Bogotá : Instituto Colombiano de Cultura.
- De Vos, D. (2008). Worecū et la démarcation du territoire – La fête de la Nouvelle Fille ou la fête de la fertilité chez les Indiens Ticuna. In: *Basiques Instincts. Quand masques et genres se mêlent. Catalogue Musée international du Carnaval et du Masque, 2008*.
- De Vos, D. (2017). Ticuna, Religieuze Kunst en Etnografica. *Bulletin voorjaar 2017*. Wilrijk – Antwerpen RKE Publications.
- De Vos, D. (2018). Ticuna, *Een volk uit de Amazone*. Wilrijk: RKE Publications – Religieuze Kunst en Etnografica.
- Gomes Gruber, J. (1985). *Torü Duü'ügü, Nosso Povo*. Rio de Janeiro: Museu Nacional/UFRJ/SEC/MEC/SEPS/FNDE, Memórias Futuras Edições.
- Gomes Gruber, J. (1998). *O Livro dos Arvores*, Benjamin Constant: Organização Geral dos Professores Ticuna Bilingües.
- Nimuendajú, C. (1952). *The Tukuna*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Pacheco De Oliveira Filho, J. (1979). *O projeto Tükuna: Uma Experiência de Ação Indigenista*. Rio de Janeiro: Boletim do Museu Nacional.
- Pacheco De Oliveira Filho, J. et De Sousa Lima, A. (1990). Massacre d'Indiens dans le Nord Amazonien. *Ethnies – Revue de Survival International (France)* nos. 11-12 : 136-141.